

Jakub MATYSIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0009-0005-3800-4351

Trudne sąsiedztwo. Wybrane aspekty stosunków polsko-białoruskich w latach 1991–2014

Streszczenie: Niniejszy artykuł stanowi próbę uchwycenia i przedstawienia kilku wybranych aspektów stosunków polsko-białoruskich, które w znaczącym stopniu determinowały relacje między państwami w latach 1991–2014. W tekście uwzględniono budowę podstaw wzajemnych relacji polsko-białoruskich, dojście do władzy Alaksandra Łukaszenki i konsolidację jego reżimu, reakcje Polski i Unii Europejskiej na sytuację na Białorusi oraz sukcesy i porażki wspólnych przedsięwzięć (indywidualnych, czy też w ramach OBWE i UE). Szczególną uwagę poświęcono tzw. krytycznemu dialogowi polsko-białoruskiemu.

Słowa kluczowe: Polska, Białoruś, relacje polsko-białoruskie, stosunki dyplomatyczne

Wstęp

Po rozpadzie Związku Radzieckiego w grudniu 1991 roku Białoruś – obok Rosji, Litwy i Ukrainy – stała się jednym z czterech sąsiadów wschodnich Polski. Nowe realia wymusiły na państwie polskim rewizję dotychczasowej polityki zagranicznej oraz ustanowienie i ułożenie stosunków z jej nowymi sąsiadami na całkowicie odmiennych zasadach, aniżeli tych na jakich opierały się one przez ostatnie półwiecze. Suwerenna polityka wschodnia III RP zrywała z zasadą „przyjaźni, współpracy i jedności” z państwami socjalistycznymi (Pałyga, 1986, s. 101) na rzecz oparcia dwustronnych stosunków na dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy. W realizacji tego zadania polskie elity polityczne kierowały się dorobkiem intelektualnym działaczy II RP i powojennych środowisk emigracyjnych – prometeizmem oraz doktryną Ukraina-Litwa-Białoruś (ULB) Jerzego Giedroycia i Juliusza Mieroszewskiego. W obu tych koncepcjach Białoruś odgrywała kluczową rolę. Podczas gdy budowa polsko-białoruskich stosunków dyplomatycznych i prawnych odbyła się bez

większych przeszkód, tak na drodze do rozkwitu wzajemnych kontaktów politycznych stanęło wiele barier.

Celem niniejszego artykułu jest odpowiedzenie na pytanie „co w największym stopniu wpływało na kształt i dynamikę stosunków polsko-białoruskich w latach 1991–2014?”. Hipotezą pomocną w odpowiedzi na to pytanie jest założenie, że wzajemne stosunki pomiędzy państwami determinowane były w największym stopniu przez autorytaryzm Aleksandra Łukaszenki, a w dalszej kolejności przez sytuację mniejszości polskiej na Białorusi, wpływy Federacji Rosyjskiej na Białorusi oraz obecność Polski w Unii Europejskiej. Z uwagi na deskryptywny charakter pracy zastosowano w niej metody opisowe oraz historyczne. Metody historyczne pozwoliły na zgłębienie zagadnienia stosunków polsko-białoruskich, natomiast metoda opisowa posłużyła do ukazania dynamiki tychże stosunków. W pracy skorzystano także z analizy jakościowej – poprzez skupienie się na kilku wybranych aspektach relacji pomiędzy Polską i Białorusią – oraz elementów analizy ilościowej – za pomocą której ukazano stopień rozbudowania wspólnej bazy traktatowo-prawnej oraz częstotliwość wzajemnych spotkań różnego szczebla.

Ramy czasowe artykułu zostały wybrane w sposób nieprzypadkowy. Początki współczesnych stosunków polsko-białoruskich sięgają właśnie roku 1991. Wówczas państwo polskie uznało niepodległość Białorusi, a Związek Radziecki uległ rozpadowi. Rok 2014 został natomiast potraktowany jako graniczny, będąc ostatnim pełnym rokiem rządów koalicji Platformy Obywatelskiej i Polskiego Stronnictwa Ludowego oraz prezydentury Bronisława Komorowskiego, a także – co ważniejsze – początkiem interwencji zbrojnej Federacji Rosyjskiej na Ukrainie. Zmiana władzy w Polsce oraz eskalacja konfliktu na Ukrainie doprowadziły do redefinicji założeń polskiej polityki wschodniej, otwierając tym samym nowy rozdział w stosunkach polsko-białoruskich. Taki zakres czasowy stanowi czytelną i klarowną klamrę kompozycyjną.

Baza traktatowo-prawna

Tym co świadczy o stanie wzajemnych relacjach między państwami są m.in. ranga stosunków dyplomatycznych; częstotliwość spotkań dwustronnych różnego szczebla; wspólne inicjatywy i przedsięwzięcia; członkostwo w organizacjach międzynarodowych; a także wspólna baza prawna w postaci rozmaitych dwu- i wielostronnych traktatów, umów czy

porozumień. Wysoki stopień rozbudowania wspólnej bazy prawnej jest charakterystyczny dla relacji Polski ze wszystkimi jej sąsiadami, dotyczy to także Białorusi z którą łączy Polskę kilkadziesiąt dwustronnych umów, w tym traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy (*Umowy...*). Inaczej jest w przypadku Białorusi, której regulacje prawne z jej północnymi sąsiadami (Litwa, Łotwa) znacząco odbiegają od szerokiego zakresu wspólnych regulacji z Polską, Ukrainą oraz Federacją Rosyjską. Łotwa jest natomiast jedynym sąsiadem Białorusi, z którym państwo to nie zawarło traktatu o dobrosąsiedztwie i współpracy (*Belarusian...*).

Polska uznała niepodległość Białorusi 3 września 1991 roku jako jedno z pierwszych państw na świecie, co następnie potwierdzono po rozpadzie Związku Radzieckiego (Uchwała Rady Ministrów z 27 grudnia 1991 r.). Stosunki dyplomatyczne między państwami nawiązano 2 marca 1992 roku, tego samego dnia zawarto polsko-białoruską konwencję konsularną, która weszła w życie w styczniu 1994 roku. Ambasada Republiki Białorusi w Warszawie stała się pierwszą w historii białoruską placówką tej rangi (Stemplowski, 2007, s. 29).

Między marcem 1992 r. a listopadem 1995 r. zawarto szereg dwustronnych umów regulujących wzajemne relacje oraz współpracę gospodarczą, transgraniczną, czy kulturalną. (*Umowy...*). Wartą odnotowania jest umowa o wzajemnej pomocy prawnej podpisana w październiku 1994 roku (Umowa z 26 października 1994 r.). Na jej podstawie polska prokuratura przekazała stronie białoruskiej informacje o polskich kontaktach bankowych założonych przez białoruskich opozycjonistów. Wywołało to skandal, po tym jak w sierpniu 2011 roku na 4,5 roku więzienia skazany został Aleś Białacki – lider białoruskiej opozycji, obrońca praw człowieka i późniejszy laureat Pokojowej Nagrody Nobla (Matelski, 2012, s. 330–331).

Momentem kulminacyjnym w budowaniu wzajemnej bazy traktatowo-prawnej było podpisanie polsko-białoruskiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 23 czerwca 1992 roku, który wszedł w życie w marcu następnego roku. Dokument bazował na deklaracji o dobrym sąsiedztwie, wzajemnym zrozumieniu i współpracy zawartej jeszcze w październiku 1991 roku oraz odnosił się do dorobku prawnego Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) i Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE). W traktacie znalazły się zapisy o współpracy politycznej, gospodarczej, społecznej, kulturalnej (umożliwiającej restytucję zagrabionych dóbr kultury) i transgranicznej (Traktat z 23 czerwca 1992 r.). Ponadto regulował on kwestie współdziałania w dziedzinach bezpieczeństwa i ochrony środowiska, ochrony mniejszo-

ści narodowych oraz potwierdził nienaruszalności granic, co ostatecznie położyło kres rewizjonistycznym resentymentom dot. białostoczczyzny i grodzieńszczyzny (Żurawski vel Grajewski, 2016, s. 126). W imieniu Polski traktat podpisał prezydent Lech Wałęsa, natomiast w imieniu Białorusi przewodniczący Rady Najwyższej Stanisław Szuszkiewicz, który w opinii prof. Przemysława Żurawskiego vel Grajewskiego był „jedynym wysoko postawionym białoruskim politykiem sprzyjającym Polsce” (ibidem, 2016, s. 129).

Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej (w 2004 r.) oraz do strefy Schengen (w 2007 r.) koniecznym było ponowne uregulowanie wzajemnych stosunków gospodarczych i współpracy transgranicznej. W tym celu zrewidowano część polsko-białoruskich umów oraz zawarto szereg nowych (*Umowy...*).

Od „krytycznego dialogu” do unijnych sankcji

W marcu 1994 roku Rada Najwyższa uchwaliła konstytucję Białorusi, na mocy której utworzono urząd prezydenta. 20 lipca tego roku przywódca państwa został Alaksandr Łukaszenka. Jego wybór odbił się negatywnie na dalszej demokratyzacji i białorutenizacji państwa. Zaprzepaścił także szanse na reorientację Białorusi na Zachód, zwiększając jej zależność od Rosji. Lata 1994–1996 były okresem konsolidacji władzy A. Łukaszenki. W listopadzie 1996 roku odbyło się referendum, na mocy którego białoruską konstytucję poddano nowelizacji, zwiększając znacząco uprawnienia Prezydenta. Wcześniej Łukaszenka rozwiązał parlament, który wszczął wobec niego procedurę *impeachmentu* (Czachor, 2014, s. 41–43). W odpowiedzi na te wydarzenia prezydenci Polski, Ukrainy i Litwy wydali wspólną deklarację, w której wzywali białoruską władzę do rozwiązania konfliktu w duchu poszanowania Konstytucji, praw człowieka i demokracji. Na Białorusi deklaracje potępiono, uznając ją za próbę ingerencji w sprawę wewnętrzne państwa (Żurawski vel Grajewski, 2016, s. 135–136).

Wraz z umocnieniem autorytarnego reżimu A. Łukaszenki ucierpiały stosunki polsko-białoruskie. Niewątpliwy wpływ miały na to także spór dot. rozszerzenia Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO), zaszczości historyczne (podsycane przez Federację Rosyjską) oraz sytuacja mniejszości polskiej na Białorusi. W obliczu tego Polska zdecydowała się na prowadzenie z Białorusią tzw. krytycznego dialogu – „krytykowano na-

ruszenia praw człowieka i łamanie zasad demokracji, a jednocześnie nie zrezygnowano całkowicie z dialogu z oficjalnymi władzami, choć znacznie obniżono jego poziom i intensywność” (Fedorowicz, 2011, s. 263). Za sprawą szefa polskiej dyplomacji Bronisława Geremka koncepcję tę rozwinęto o zasadę warunkowości. W sejmowym *exposé* z marca 1998 roku minister zapowiedział, że „zakres i charakter naszych stosunków z Białorusią będzie zależał od rozwoju sytuacji w tym kraju” (Stemplowski, 2007, s. 437). Kolejne rządy podtrzymały to stanowisko, a po wystartowaniu unijnego programu Partnerstwa Wschodniego zasada ta stosowana była także w relacjach Unii Europejskiej z Białorusią.

Sam dialog z Białorusią, oprócz tego, że był krytyczny, cechował się niską intensywnością. W drugiej połowie lat 90. XX wieku strategicznym celem polskiej polityki zagranicznej były członkostwo w NATO oraz rozpoczęcie rozmów akcesyjnych z Unią Europejską. Polityka wschodnia zeszła wówczas na dalszy plan. Ożywieniu kontaktów z Białorusią nie ułatwiał fakt nieprzezwyciężania przez reżim A. Łukaszenki praw człowieka i zasad demokracji, co uderzało także w społeczność Polaków na Białorusi. Dodatkowo wraz z postępującą integracją białorusko-rosyjską polityka państwa polskiego wobec Białorusi stawała się ostrożniejsza w obawie przed pogorszeniem relacji z Federacją Rosyjską (Fedorowicz, 2011, s. 269).

Znaczącym wyrazem chęci ożywienia stosunków polsko-białoruskich było spotkanie prezydentów obu państw w marcu 1996 roku w białoruskiej części Puszczy Białowieskiej. Podczas rozmów przywódca Białorusi zdystansował się do koncepcji tzw. korytarza suwalskiego (łączącego Federację Rosyjską z obwodem kaliningradzkim) oraz zadeklarował, że jest przeciwnikiem rozszerzenia NATO, a nie samego członkostwa w nim Polski (ibidem, s. 260). Ponadto prezydenci poruszyli kwestię współpracy w ramach Euroregionów. Finalnie w późniejszych latach Polska i Białoruś podjęły współpracę w ramach trzech Euroregionów – Niemen, Bug oraz Puszcza Białowieska.

W Polsce wizyta A. Kwaśniewskiego odebrana została jako forma legitymizacji autorytarnego reżimu Łukaszenki, co wywołało liczne kontrowersje. Zaledwie kilka dni po spotkaniu, doszło do podpisania traktatu o stowarzyszeniu Białorusi i Rosji, przekształconego później w Związek Białorusi i Rosji (ZBiR). Prezydent RP w odpowiedzi na krytykę wskazywał, że Białoruś ma takie samo prawo do integracji z Rosją jak Polska z NATO czy Unią Europejską (Fedorowicz, 2009, s. 243).

Kolejne nadzieje na poprawę wzajemnych relacji wiązano z Organizacją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), której w 1998

roku Polska przewodniczyła. Organizacja otworzyła w styczniu 1998 roku swoją misję w Mińsku celem obserwacji sytuacji wewnątrz kraju oraz doradztwa w zakresie demokratycznych przemian (*OSCE...*). Krótko po rozpoczęciu misji białoruskie władze pod pretekstem konieczności przeprowadzenia remontów podjęły działania na rzecz przejścia rezydencji członków misji dyplomatycznych w Drozdach pod Mińskiem. Wywołało to kryzys dyplomatyczny i spowodowało opuszczenie Białorusi przez przedstawicieli dyplomatycznych części państw świata (Mironowicz, 2011, s. 96–96). W okresie od czerwca 1998 do stycznia 1999 roku odwołany w celu konsultacji do Warszawy został także ambasador RP Mariusz Maszkiewicz. Misję udało się utrzymać do końca 2002 roku, kiedy to Białoruś ostatecznie zablokowała jej dalszą działalność. W odpowiedzi na to przedstawiciele władz Białorusi objęci zostali sankcjami przez Stany Zjednoczone oraz część państw członkowskich Unii Europejskiej (Fedorowicz, 2011, s. 270).

Pomimo fiaska zainicjowanej przez Polskę misji OBWE na Białorusi na lata 2001–2004 przypadło ocieplenie stosunków polsko-białoruskich. W tym okresie doszło do zacieśnienia współpracy w zakresie bezpieczeństwa (czego bodźcem były zamachy z 11 września 2001 r.) oraz podjęto działania na rzecz dostosowania polsko-białoruskich relacji do nowych wyzwań związanych z członkostwem Polski w Unii Europejskiej.

W listopadzie 2001 roku na konferencję poświęconą walce z terroryzmem do Warszawy zaproszono szefa białoruskiej administracji prezydenta Łukaszenki. W maju 2002 roku służby graniczne obu państw przeprowadziły wspólne ćwiczenia w walce z przestępczością transgraniczną, a w grudniu 2003 roku zawarto polsko-białoruską umowę o współpracy w zwalczaniu przestępczości. Na przestrzeni lat 2003–2004 podpisano także umowy regulujące wzajemny ruch osobowy oraz współpracę gospodarczą w obliczu przystąpienia Polski do UE. Umowa o ruchu osobowym obowiązywała do momentu wstąpienia Polski do strefy Schengen w 2007 roku.

Wyrazem poprawy wzajemnych relacji była częstotliwość wzajemnych polsko-białoruskich spotkań na szczeblach rządowym, ministerialnym i parlamentarnym. W grudniu 2001 i marcu 2002 r. doszło do nieoficjalnych wzajemnych wizyt ministrów spraw zagranicznych Polski i Białorusi. We wrześniu 2003 roku w Warszawie spotkali się przewodniczący izb wyższych parlamentów obu państw. W październiku tego samego roku na Białoruś udali się marszałek Senatu Longin Pastusiak (celem odsłonięcia pomnika Adama Mickiewicza w Mińsku) oraz prezes Rady Ministrów Leszek Miller (na obchody 60. rocznicy bitwy pod

Lenino). L. Miller spotkał się ze swoim białoruskim odpowiednikiem w listopadzie tegoż roku przy okazji forum Inicjatywy Środkowoeuropejskiej w Warszawie. Natomiast w lutym 2004 roku w Białowieży spotkali się szefowie dyplomacji obu państw (Fedorowicz, 2011, s. 270–273).

Stan relacji i częstotliwość kontaktów polsko-białoruskich w przededniu przystąpienia Polski do UE był najlepszy od czasu dojścia do władzy A. Łukaszenki. Sytuacja ta zmieniła się pod koniec 2004 roku. We wrześniu Sejm RP wydał uchwałę w sprawie łamania praw człowieka i obywatela na Białorusi, a Polska przyłączyła się do sankcji wymierzonych w białoruskich urzędników państwowych odpowiedzialnych za porwania obywateli Białorusi i Rosji w latach 1999–2000. W grudniu 2004 r. sankcje rozszerzono i objęto nimi także władze odpowiedzialne za sfałszowanie wyników wyborów parlamentarnych i referendum konstytucyjnego w październiku 2004 roku (Kubin, 2011, s. 173–174). W kolejnych latach sankcje uległy rozszerzeniu, a w 2006 roku, po sfałszowaniu wyborów prezydenckich oraz pacyfikacji „dżinsowej rewolucji”, dzięki staraniom szefa polskiej dyplomacji, restrykcjami objęty został także A. Łukaszenka (Fedorowicz, 2011, s. 279–280).

Próba wyjścia z impasu i ożywienia politycznego dialogu polsko-białoruskiego (tak dwu-, jak i wielostronnego) przypadła na lata 2008–2010 na co wpływ miała nowa polityka polskiego rządu oraz ochłodzenie stosunków białorusko-rosyjskich. Rząd koalicyjny Platformy Obywatelskiej (PO) i Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL) wyłoniony po przyspieszonych wyborach parlamentarnych w październiku 2007 roku opowiadał się za rewizją dotychczasowej polskiej polityki wschodniej i normalizacją stosunków z Federacją Rosyjską. Złożyło się to w czasie z polityką „resetu” w relacjach amerykańsko-rosyjskich zainicjowaną przez prezydenta Stanów Zjednoczonych Baracka Obamę. Atmosferę ocieplenia dało się wyczuć także w stosunkach polsko-białoruskich. We wrześniu 2008 roku doszło do pierwszego od czterech lat spotkania szefów dyplomacji Polski i Białorusi, a w lutym 2009 r. wizytę w Mińsku złożył wicepremier Waldemar Pawlak. Odnowienie wzajemnych kontaktów na szczeblu ministerialnym zaowocowało m.in. liberalizacją reżimu wizowego, który od momentu przystąpienia Polski do UE był dalece bardziej rygorystyczny względem Białorusi aniżeli Rosji i Ukrainy (Fedorowicz, 2011, s. 275, 281–282). W okresie tym zapadła także decyzja o objęciu Białorusi unijnym programem Partnerstwa Wschodniego.

W roku 2010 relacje Białorusi z Polską oraz Unią Europejską poddane zostały próbie. Przed wyborami prezydenckimi zaplanowanymi na gru-

dzień 2010 roku A. Łukaszenka zadeklarował chęć przeprowadzenia ich w duchu poszanowania demokracji w zamian za polityczne i gospodarcze ustępstwa ze strony UE (w tym załagodzenie sankcji oraz pomoc finansową), jednocześnie zapowiadając chęć zbliżenia z Unią Europejską. Stanowisko to wynikało w znacznej mierze z ochłodzenia relacji białorusko-rosyjskich wywołanych niekorzystnymi dla Białorusi warunkami członkostwa w unii celnej z Rosją i Kazachstanem (Mironowicz, 2015, s. 138). Finalnie wybory sfałszowano, co wywołało masowe protesty na Białorusi, które władze spacyfikowały. Spotkało się to ze stanowczą reakcją państw zachodnich, a w tym Polski. Sytuację na Białorusi i postawę jej władz otwarcie krytykowali prezydent Bronisław Komorowski, premier Donald Tusk oraz minister spraw zagranicznych Radosław Sikorski. Ten ostatni na forum UE wnioskował o wprowadzenie sankcji dotkliwiej uderzających w reżim A. Łukaszenki (Fedorowicz, 2011, s. 285–286). Unia poszerzyła listę osób objętych sankcjami oraz zagroziła Białorusi możliwością zawieszenia jej członkostwa w Partnerstwie Wschodnim (Kubin, 2013, s. 189). W obliczu ponownej próby samoizolacji Białorusi, jej jedynym sojusznikiem pozostała wówczas Federacja Rosyjska (Mironowicz, 2015, s. 139).

Polska mniejszość

Niska intensywność wzajemnych relacji oraz „krytyczny dialog” nie wpływały pozytywnie na stosunki polsko-białoruskie. Tym co dodatkowo stało na przeszkodzie do rozkwitu tychże stosunków było kierowanie przez polskie elity polityki do białoruskich środowisk opozycyjnych. Nasuwa to pewne skojarzenia z polityką dwutorowości prowadzoną względem Związku Radzieckiego tuż przed jego upadkiem. Koncepcja ta polegała na jednoczesnym utrzymywaniu relacji z radzieckim centrum oraz jego podmiotami. W ramach tej polityki utrzymywanie dobrych relacji z radzieckim centrum miało pierwszeństwo względem relacji z jego poszczególnymi republikami. W przypadku polityki względem niepodległej Białorusi stosunki z białoruskim (Łukaszenkowskim) centrum były natomiast przyćmiewane przez kontakty z białoruską opozycją demokratyczną. Białoruskie władze odbierały to za próbę ingerencji w sprawy wewnętrzne państwa, co spotykało się z ich wrogą reakcją. Znamiennymi przykładami reakcji Białorusi na zaangażowanie państwa polskiego w działalność miejscowej opozycji były: aresztowa-

nie członków delegacji „Solidarności” (w tym przewodniczącego Mariana Krzaklewskiego), która w maju 1996 roku przebywała w Mińsku na zaproszenie Wolnych Związków Zawodowych Białorusi; oraz protesty pod siedzibą Ambasady RP w Mińsku po ogłoszeniu „Posłania Sejmu RP do Narodu Białoruskiego” ze stycznia 1999 roku (Żurawski vel Grajewski, 2016, s. 134, 142).

Poparcie opozycji dawane przez polskie elity polityczne oraz angażowanie się w działalność opozycyjną przez miejscowych działaczy polskiego pochodzenia rzutowało negatywnie nie tylko na stosunki polsko-białoruskie, ale także na sytuację polskiej mniejszości na Białorusi (Fedorowicz, 2011, s. 265–266). Prowadzona do dziś strategia popierania działalności opozycyjnej na Białorusi nie przyniosła, jak dotąd, żadnych wymiernych efektów. W opinii prezesa Związku Polaków na Białorusi (ZPB) Tadeusza Kruczkowskiego „zmiany polityczne i reformy ekonomiczne nastąpią na Białorusi wcześniej lub później”, jednak „utrzymanie niepodległości na Białorusi obecnie leży poza zasięgiem możliwości białoruskiej opozycji, a także i Polski” (Kruczkowski, 2021, s. 169). Wypowiedź ta świadczy o niskiej skuteczności i błędnych założeniach polskiej polityki wobec Białorusi.

Zgodnie z danymi ze spisu powszechnego z 2009 roku Polacy stanowili drugą, po Rosjanach, najliczniejszą mniejszość narodową na Białorusi stanowiącą 294,5 tys. (3,1%) ludności tego państwa (Belstat, 2020). Głównymi problemami mniejszości polskiej na Białorusi są dyskryminacja i nierespektowanie przez białoruskie władze postanowień polsko-białoruskiego traktatu o dobrosąsiedztwie i współpracy m.in. w zakresie swobody do zachowania i pielęgnowania swojej tożsamości, praktyk religijnych czy zakładania i prowadzenia własnych instytucji (Fedorowicz, 2020, s. 36–37). Najliczniejszą i najlepiej zorganizowaną instytucją zrzeszającą polską społeczność na Białorusi jest Związek Polaków na Białorusi (ZPB). Jego działalność w znaczącym stopniu wpłynęła na ochłodzenie stosunków polsko-białoruskich. W 2005 roku doszło do podziału organizacji na dwie frakcje. W marcu tego roku na przewodniczącą Związku wybrano Andżelikę Borys, co zakwestionowały władze białoruskie. Po ich interwencji w sierpniu tego samego roku na czele organizacji stanął przychylny łukaszenkowskiemu reżimowi Józef Łuczniak. W efekcie nastąpił podział ZPB na dwa odłamy „reżimowy” (któremu przewodził J. Łuczniak) oraz „nielegalny” (skupiony wokół A. Borys). Ministerstwo Spraw Zagranicznych Polski zaprotestowało w tej sprawie, co spotkało się z krytyką rządu Białorusi. Wywołało to kryzys dyploma-

tyczny, w wyniku którego w listopadzie 2005 roku obniżono rangę stosunków dyplomatycznych Polski z Białorusią. Nowym ambasadorem RP na Białorusi został dopiero Henryk Litwin, który listy uwierzytelniające złożył w grudniu 2007 roku (Fedorowicz, 2011, s. 276–279). Konflikt wokół Związku Polaków na Białorusi (który do dziś pozostaje podzielony) udało się załagodzić, choć w późniejszych latach spór na jego tle odzywał – m.in. na początku 2010 roku, gdy doszło do próby przejścia majątku „nielegalnego” odłamu organizacji.

W marcu 2008 roku mniejszość polska, w związku z wejściem w życie ustawy o Karcie Polaka, ponownie stała się katalizatorem wzajemnego polsko-białoruskiego sporu. Karta Polaka odebrana została jako próba lokowania polskiej strefy wpływów na Białorusi, co władze białoruskie potępiły, uznając ją za bezprawną. W 2011 roku Sąd Konstytucyjny Białorusi uznał dokument za sprzeczny z konstytucją i traktatem polsko-białoruskim, sami zaś posiadacze Karty Polaka objęci są zakazem zajmowania wyższych stanowisk państwowych na Białorusi (Fedorowicz, 2020, s. 41–42). Prezydent A. Łukaszenka stwierdził dodatkowo, że „na Białorusi nie ma polskiej mniejszości, tylko etniczni Polacy będący obywatelami Białorusi”, których określał „swoimi Polakami” (Fedorowicz, 2011, s. 284). Do maja 2014 roku wydano łącznie 110 tysięcy Kart Polaka, z czego najwięcej na Białorusi i Ukrainie (*Informacja...*, 1 września 2014).

Wpływ Rosji

W obliczu rozpadu Związku Radzieckiego i trudności w reorientacji państwowej gospodarki na model wolnorynkowy niepodległe państwo białoruskie od początku lat 90. XX wieku zmagало się z narastającym kryzysem gospodarczym. Tym co miało pomóc w przezwyciężeniu kryzysu i poprawie sytuacji gospodarczej na Białorusi miała być integracja – w szczególności w wymiarze ekonomicznym, ale także politycznym i wojskowym – z Federacją Rosyjską oraz Wspólnotą Niepodległych Państw (WNP).

Zdaniem prof. Eugeniusza Mironowicza, „orientacja na Rosję dokonała się już u zarania białoruskiej niepodległości” (Mironowicz, 2015, s. 121). Białoruś czerpała wymierne korzyści ekonomiczne z integracji z Rosją (przede wszystkim dzięki preferencyjnym cenom rosyjskich gazów i ropy), jednocześnie zwiększając swoją polityczną od niej zależność

i przyczyniając się do samoizolacji na arenie międzynarodowej. Sam proces integracji pomiędzy Białorusią i Rosją największą dynamiką cechował się w latach 1994–1999 – od momentu objęcia urzędu prezydenta Białorusi przez A. Łukaszenkę. Jednak już z końcem 1993 roku, w związku z planowanym rozszerzeniem NATO oraz aspiracjami członkowskimi państw Europy Środkowo-Wschodniej (w tym Polski) i państw bałtyckich, Białoruś dołączyła do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (ODKB). Kluczowymi etapami białorusko-rosyjskiej integracji były zawarcie traktatu stowarzyszeniowego w kwietniu 1996 roku oraz powołanie Związku Białorusi i Rosji (ZBiR) rok później. Ostatni ważny etap integracji miał miejsce w styczniu 2000 roku, kiedy ZBiR formalnie przekształcono w państwo związkowe (na podstawie umowy z grudnia 1999 r.). Wraz z dojściem do władzy Władimira Putina w Rosji relacje między państwami uległy pogorszeniu a proces integracji wyhamowano. Silna pozycja W. Putina zaprzepaściła także aspiracje A. Łukaszenki by objąć władzę w Federacji Rosyjskiej (ibidem, 2015, s. 130).

Pogorszenie stosunków białorusko-rosyjskich po 2000 roku w znacznym stopniu spowodowane było agresywną polityką energetyczną putinowskiej Rosji – w tym podniesieniem cen na rosyjskie surowce energetyczne i próbą przejęcia kontroli nad strategicznymi sektorami energetycznymi i chemicznymi na Białorusi (np. koncernu gazowego „Białtransgaz”) (Gordziejew, 2010, s. 234), a także uwikłaniem Federacji Rosyjskiej w konflikty z Gruzją i Ukrainą (Mironowicz, 2015, s. 136, 140–141). W sytuacji, gdy spory z Rosją nasilały się relacje Białorusi z Zachodem ulegały poprawie. Odbijało się to także pozytywnie na stosunkach polsko-białoruskich m.in. w latach 2001–2004, czy po roku 2008 – w momencie formowania się programu Partnerstwa Wschodniego.

Partnerstwo Wschodnie

Po przystąpieniu do Unii Europejskiej oraz w przededniu tego wydarzenia Polska zabiegała o zainicjowanie wschodniego wymiaru UE, który miał obejmować także Białoruś. Zwieńczeniem tych starań było uruchomienie unijnego programu Partnerstwa Wschodniego, którego inicjatorami była Polska oraz Szwecja. Program obejmował Ukrainę, Białoruś, Mołdawię, Gruzję, Armenię oraz Azerbejdżan. Po ogłoszeniu projektu relacje, tak Unii Europejskiej, jak i Polski, z Białorusią uległy poprawie. W sierpniu 2008 r. Białoruś nie poparła rosyjskiej interwencji w Gruzji

oraz nie uznała niepodległości Abchazji i Osetii Południowej (Fedorowicz, 2011, s. 287). We wrześniu 2008 r. doszło do spotkania ministrów spraw zagranicznych, a w lutym 2009 r. wicepremierów Polski i Białorusi. Tego samego miesiąca oficjalną wizytę na Białorusi złożył Wysoki Przedstawiciel Unii ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa Javier Solana (Kubin, 2011, s. 179–180). W obliczu tych wydarzeń A. Łukaszenka załagodził swą politykę wobec mniejszości polskiej i ZPB oraz wypuścił więźniów politycznych. Postawa Łukaszenki spotkała się z przychylnością Unii Europejskiej, która złagodziła wymierzone w jego reżim sankcje oraz oficjalnie włączyła Białoruś do Partnerstwa Wschodniego (Matelski, 2012, s. 326).

Współpraca UE z Białorusią pod szyldem Partnerstwa Wschodniego dawała nadzieję na poprawę stosunków polsko-białoruskich. Stosunki te uległy jednak ochłodzeniu już w grudniu 2010 roku po sfałszowaniu wyborów prezydenckich oraz pacyfikacji opozycji i protestujących Białorusinów. W reakcji na te wydarzenia Unia Europejska przywróciła i zaostrzyła restrykcje wobec Białorusi, przyczyniając się do jej izolacji na arenie międzynarodowej (ibidem, s. 329). Z tego powodu na warszawskim szczycie Partnerstwa Wschodniego we wrześniu 2011 r. nie pojawił się oficjalny przedstawiciel Białorusi. Reprezentantem państwa był natomiast ambasador Białorusi w Polsce Wiktar Hajsionak (ibidem, s. 332). Szczyt zakończył się przyjęciem deklaracji potępiającej działania na Białorusi. Deklaracja ta nie spotkała się jednak z pozytywnym odbiorem pozostałych państw-beneficjentów programu (Żurawski vel Grajewski, 2016, s. 278–289).

Podczas trzeciego szczytu Partnerstwa Wschodniego w Wilnie w listopadzie 2013 roku Białoruś reprezentowana była przez ministra spraw zagranicznych Uładzimira Makieja. W kwietniu 2014 roku prezydent A. Łukaszenka w orędziu do narodu zadeklarował chęć normalizacji stosunków z Unią Europejską oraz Stanami Zjednoczonymi. Poparciem tej zapowiedzi był udział wicepremiera Białorusi na spotkaniu przedstawicieli państw Partnerstwa Wschodniego w Brukseli. Rok 2014 stworzył nowe perspektywy dla Białorusi w Partnerstwie Wschodnim. Od tego roku doszło do intensyfikacji unijno-białoruskiej współpracy w dziedzinach gospodarki, energetyki, transportu, nauki (m.in. w ramach programów „Erasmus+” i „Horyzont 2020”) oraz ochrony środowiska (Romantsov, 2019, s. 105–106, 122). Warto nadmienić, że jednym z nadrzędnych celów Partnerstwa Wschodniego było zawarcie umów stowarzyszeniowej oraz o pogłębionej i kompleksowej strefie wolnego handlu (DCFTA)

pomiędzy Unią Europejską a państwami objętymi programem. Natomiast z uwagi na brak poszanowania praw człowieka i demokracji, członkostwo w Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (od maja 2014 roku) oraz fakt nie przynależenia do Światowej Organizacji Handlu (WTO) Białoruś nie spełnia warunków, aby takie umowy z UE zawrzeć.

Polityka Polski wobec Białorusi w ramach Partnerstwa Wschodniego w przeważającej mierze miała wymiar międzyludzki. Jej kluczowymi obszarami były współpraca transgraniczna i naukowo-kulturalna oraz wspieranie małych i średnich przedsiębiorstw (Kubin, 2013, s. 196–197). Od 2011 roku strona polska zniósła opłaty wizowe dla obywateli Białorusi, co kontrastowało z cyklicznie powiększającą się listą przedstawicieli władz białoruskich objętych zakazem wjazdu na terytorium Unii Europejskiej. Polska była także jednym z najaktywniejszych państw współpracujących z Białorusią w ramach programów „Erasmus” i „Erasmus Mundus” (Romantsov, 2019, s. 120). Międzyludzki charakter wzajemnej współpracy odpowiadał założeniom przyjętym w Konkluzjach Rady Europejskiej jeszcze w listopadzie 2005 roku. Zgodnie z nimi pomoc dla Białorusi ze strony UE i jej państw członkowskich powinna ograniczać się do wsparcia społeczeństwa obywatelskiego i procesu demokratyzacji oraz współpracy transgranicznej (Kalicka, 2013, s. 130).

Zakończenie

Stosunki polsko-białoruskie w latach 1991–2014 były chłodne i cechowały się niską intensywnością. Największa dynamika we wzajemnych relacjach przypada na lata 1991–1995, kiedy doszło do: uznania niepodległości Białorusi przez Polskę, nawiązania wzajemnych stosunków dyplomatycznych oraz podpisania szeregu dwustronnych umów – w tym traktatu o dobrosąsiedztwie i współpracy – składających się na wspólną polsko-białoruską bazę traktatowo-prawną. Wraz z dojściem do władzy Alaksandra Łukaszenki i konsolidacji jego reżimu (w okresie od 1994 do 1996 r.) wzajemne relacje uległy znacznemu pogorszeniu. Na kiepski stan wzajemnych stosunków wpływało wiele powiązanych ze sobą czynników. Jednak tym co w największym stopniu determinowało dynamikę wzajemnych relacji po 1994 roku był autorytarny charakter reżimu prezydenta A. Łukaszenki oraz wynikający z niego brak poszanowania dla wartości demokratycznych i praw człowieka na Białorusi. Bezpośrednią reakcją na taki stan rzeczy były „krytyczny dialog”, wzmożone kontak-

ty ze środowiskami opozycyjnymi, unijne sankcje czy konflikty wokół mniejszości polskiej na Białorusi (ZPB, Karta Polaka). Znaczący wpływ na relacje Białorusi z Zachodem (w tym z UE czy Polską) miały także jej stosunki z Federacją Rosyjską. W momentach gdy relacje z Rosją ulegały pogorszeniu Białoruś zabiegała o intensyfikację kontaktów z Unią Europejską, co wskazuje na instrumentalny charakter tych zabiegów.

Po 1994 roku wzajemne relacje polsko-białoruskie tylko dwukrotnie uległy chwilowej poprawie. Po raz pierwszy na początku nowego tysiąclecia – na co wpływ miały: lewicowy charakter polskiego rządu, troska o zbiorowe bezpieczeństwo po zamach z 11 września oraz konieczność uaktualnienia polsko-białoruskiej bazy prawnej w związku z członkostwem Polski w UE. Po raz wtóry relacje Polski (oraz Unii Europejskiej) z Białorusią ociepliły się w latach 2008–2009 w związku z wystartowaniem programu Partnerstwa Wschodniego. Rok 2014 także przyniósł pozytywne akcenty we współpracy unijno-białoruskiej w ramach programu, jednak na skutek aneksji Krymu przez Federację Rosyjską oraz wybuchu wojny na wschodniej Ukrainie doszło do przewartościowania podstaw polskiej polityki wschodniej, co wymusiło przesunięcie Białorusi na dalszy plan.

Bibliografia

- Belarusian – Latvian Relations*, Latvia.mfa.gov.by, https://latvia.mfa.gov.by/en/bilateral_relations/, 27.10.2024
- Czachor R. (2014), *Transformacja systemu politycznego Białorusi w latach 1990–1996*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, nr 5/1.
- Fedorowicz K. (2009), *Polityka Polski wobec Białorusi*, w: *Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania, koncepcje, realizacja*, red. A. Gil, T. Kapuśniak, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin–Warszawa.
- Fedorowicz K. (2011), *Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989–2010*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Fedorowicz K. (2020), *Polacy na Białorusi*, „Prace Instytutu Europy Środkowej”, nr 9.
- Gordziejew J. (2010), *Stosunki białorusko-rosyjskie (1991–2008)*, w: *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej: wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią*, red. L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Informacja o posiedzeniu Komisji Łączności z Polakami za Granicą*, Sejm.gov.pl, 1.09.2014, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/komunikat.xsp?documentId=E857DD88746F3186C1257D460024BF7F>, 15.10.2024.

- Kalicka-Mikołajczyk A. (2013), *Ramy prawne i zasady unijnej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa wobec partnerów wschodnich*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Kruczkowski T. (2021), *W sprawie Polaków na Białorusi i ich istotności dla Macierzy*, „Przegląd Geopolityczny”, nr 35.
- Kubin T. (2011), *Stosunki polsko-białoruskie w końcu XX i na początku XXI wieku*, w: *Stosunki Polski z sąsiadami w pierwszej dekadzie XXI wieku*, red. M. Stolarczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kubin T. (2013), *W poszukiwaniu rezultatów... Polityka Unii Europejskiej wobec Białorusi*, „Studia Politicae. Universitatis Silesiensis”, nr 10.
- Matelski D. (2012), *Miejsce Białorusi i Białorusinów w programie Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość”, nr 9.
- Mironowicz E. (2011), *Polityka zagraniczna Białorusi 1990–2010*, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok.
- Mironowicz E. (2015), *Sojusz interesów. Stosunki białorusko-rosyjskie 1991–2014*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 50(2).
- Natsional'nyy sostav naseleniya Respubliki Belarus'. Statisticheskiiy byulleten'* (2020), Belstat, Minsk.
- OSCE Advisory and Monitoring Group in Belarus (closed)*, OSCE.org, <https://www.osce.org/amg-belarus-closed>, 15.10.2024.
- Pałyga E. J. (1986), *Dyplomacja Polski Ludowej 1944–1984 (kierunki – treści – mechanizmy)*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa.
- Romantsov R. (2019), *Białoruś w polityce Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej w latach 2009–2019*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 2.
- Stemplowski R. (2007), *Wprowadzenie do analizy polityki zagranicznej RP. Tom II – Aneksy*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa.
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Warszawie dnia 23 czerwca 1992 r., Dz. U. 1993 Nr 118, poz. 527.
- Uchwała Rady Ministrów RP z 27 grudnia 1991 r., w sprawie uznania przez Rzeczpospolitą Polską Republiki Armenii, Republiki Azerbejdżanu, Republiki Białoruś, Federacji Rosyjskiej, Republiki Kazachstanu, Republiki Kirgizystanu, Republiki Mołdawii, Republiki Tadżykistanu, Turkmenistanu i Republiki Uzbekistanu.
- Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych, pracowniczych i karnych, sporządzona w Mińsku dnia 26 października 1994 r., Dz. U. 1995, Nr 128, poz. 619.
- Umowy międzypaństwowe i międzynarodowe zawarte między Republiką Białoruś a Rzeczpospolitą Polską*, Poland.mfa.gov.by, https://poland.mfa.gov.by/pl/bilateral_relations/political/dogowora/, 15.10.2024.

Żurawski vel Grajewski P. (2016), *Polska polityka wschodnia 1989–2015. Wymiar narodowy i unijny*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków.

Tough neighborhood. Selected aspects of Polish-Belarusian relations in 1991–2014

Summary

This article is an attempt to capture and present several selected aspects of Polish-Belarusian relations, which significantly determined the relations between the countries in the years 1991–2014. The text takes into account the construction of the foundations of mutual Polish-Belarusian relations, the rise of Alexander Lukashenko to power and the consolidation of his regime, the reactions of Poland and the European Union to the situation in Belarus, and the successes and failures of joint ventures (individual or within the OSCE and EU). Particular attention is paid to the so-called critical dialogue between Poland and Belarus.

Key words: Poland, Belarus, Polish-Belarusian relations, diplomatic relations

Informacja o autorze

Jakub Matysiak [jakub.piotr.matysiak@gmail.com] – absolwent studiów magisterskich na kierunkach wschodoznawstwo na Wydziale Historii oraz politologia i stosunki międzynarodowe na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół polityki, historii najnowszej oraz muzyki Polski i obszaru byłego Związku Radzieckiego.